

על היווצרותה ההדרגתית של המחשבה במהלך הדיבור

אם ברצונך לדעת משהו ואינך יכול לגלותו באמצעות הרהור, אזי מייעץ אני לך, חברי היקר, הנבון, לדבר על כך עם המכר הראשון שבו אתה נתקל. הוא אינו צריך להיות איש חד מחשבה במיוחד. אף אינני מתכוון שאתה צריך לחקור אותו בנושא: לא! דווקא אתה הוא זה שצריך ראשון לספר לו על כך. אני כבר רואה כיצד אתה פוער עיניך לרווחה ועונה לי כי בשנים עברו קיבלת את העצה לא לדבר על כלום מלבד על דברים שבהם אתה כבר מבין. אולם אז דיברת, סביר להניח, מתוך היומרה ללמד *אחרים*, אולם אני רוצה שתדבר מתוך הכוונה השקולה ללמד את עצמך; כך יוכלו אולי להתקיים שני הכללים הפקחים האלה במקרים שונים זה לצד זה. הצרפתי אומר *L'appétit vient en mangeant*¹, וידיעה אפוסטריורית זו נותרת אמתית גם כאשר משתעשעים בה לכדי *l'idée vient en parlant*². לעתים יושב אני לשולחן הכתיבה, רוכן מעל התיקיות, מעיין בנושא מורכב שיש לגביו מחלוקת וחוקר את נקודות המבט שמהן יש להכריע בנושא. במקרים אלה אני נוהג להביט אל האור, אל הנקודה הבהירה ביותר, בשאיפתי העמוקה ביותר להבהיר את הנושא. או כאשר אני נתקל במטלה אלגברית, אני מחפש קודם כל את הביטוי, המשוואה המבטאת את היחסים הנתונים, ושבעזרתה ניתן למצוא בקלות את הפתרון באמצעות חישוב. וראה זה פלא, כשאני מדבר על כך עם אחותי, היושבת מאחורי ועוברת, או אז אני לומד את מה שייתכן שגם לאחר שעות הגיגים רבות לא הייתי מצליח לגלות. לא שהיא *אמדה* לי זאת באופן ממשי; שכן היא אינה מכירה את ספר החוקים והיא אף לא למדה את אוילר או את קסטנר. והיא אף לא הובילה אותי באמצעות שאלות נבונות לנקודה המכרעת, גם אם זה קורה

¹ עם האוכל בא התאבון

² עם הדיבור בא הרעיון

לעתים קרובות. אלא דווקא מכיוון שיש לי רעיון מעורפל כלשהו, שיש לו קשר מרוחק למה שאני מחפש, כך שברגע שאני רק מעז ומתחיל נפשי³ דורשת ממני, ככל שהדיבור מתקדם, למצוא מתוך ההכרח סיום להתחלה ולהפוך את אותו רעיון מבולבל למשהו ברור לחלוטין, באופן כזה שההכרה, למרבה פליאתי, מסתיימת עם סיום הפריודה. אני בוחש פנימה צלילים לא ברורים, מותח כמה מילות חיבור, משתמש גם בתמורה היכן שאין בה צורך, ונעזר בכמה להטוטים נוספים המאריכים את הנאום, כדי לזכות בזמן הדרוש לי ליצירת הרעיון שלי בבית המלאכה של התבונה. במצב זה הדבר המועיל לי ביותר הוא תנועה מצד אחותי, כאילו היא רוצה לקטוע את דברי; כיוון שהניסיון החיצוני הזה לתלוש מנפשי המאומצת גם כך את הדיבור הנמצא ברשותה, ממריץ אותה עוד יותר ומותח את יכולותיה דרגה אחת גבוהה אף יותר, כמו גנרל גדול בנסיבות דוחקות. ברוח זו אני מביין כמה שימושית הייתה המשרתת עבור מולייר, שכן כאשר הוא טוען כי הוא סומך על דעתה, כאילו היא מאשרת את דעתו, אזי זו צניעות שאינני מאמין כי קיימת אצלו. פניו של היושב למול הדובר מהווים עבורו מעיין שופע וייחודי של תמריצים; ולעתים קרובות די במבט אחד המבשר לנו שמחשבה שבוטאה למחצה כבר הובנה, כדי להעניק לנו את החצי השני של ביטויה.

אני מאמין כי אחדים מהנאומים הגדולים, ברגע בו הם פותחים את הפה אינם יודעים עדיין מה יגידו. אולם הוודאות הפנימית ששפע המחשבות הדרוש ינבע מהם מתוך הנסיבות ועירור הנפש שלהם הנובע מכך, הופכת אותם לחצופים מספיק כדי שיוכלו להתחיל ולקוות לטוב.

אני נזכר כעת באותו חץ מושחז של מירבו [Mirabeau], שבעזרתו הוא חיסל את שר הטקסים, שלאחר ביטול האספה המונרכית האחרונה של המלך ב-23 ביוני, שבה המלך פקד לפזר את אספת המעמדות, הוא חזר לאולם הישיבות, שבו נציגי המעמדות עדיין היו מכונסים ושאל אותם אם שמעו את פקודת המלך? "כן" ענה מירבו, "שמענו את פקודת המלך" – אני בטוח שבפתיחה הומאנית זו הוא עדיין לא חשב על הפיגיון שאתו הוא

Gemüt³

סיים: "כן, אדוני", הוא חזר, "שמענו אותה" – רואים שהוא עדיין אינו יודע בדיוק מה הוא רוצה. "אולם באיזו זכות" – הוא המשיך ופתאום נבע בו מעיין של רעיונות נוראים – "אתה מחלק לנו כאן פקודות? אנחנו נציגי האומה." – והנה מגיע הדבר שהוא היה זקוק לו כדי לדלג לפסגת ההתנשאות "האומה נותנת פקודות, היא אינה מקבלת פקודות!" "וכדי שאבהיר עצמי באופן חד משמעי" – ורק כעת הוא מוצא את המילים המבטאות את ההתקוממות המחמשת את כל נפשו: "אמור למלך שאנו לא נעזוב את מקומנו אלא בכוח הפיגיון." ואז הוא התיישב שבע רצון על כסאו. כאשר חושבים על שר הטקסים בהקשר זה, אי אפשר להעלותו על הדעת אלא כשבור-נפש לגמרי; בהתאם לאותו החוק שלפיו כאשר גוף שהמצב החשמלי שלו הוא אפס מגיע לסביבתו של גוף טעון חשמלית, מתעוררת בו פתאום חשמליות נגדית. וכמו שבגוף החשמלי מתחזקת רמת החשמליות הנמצאת בו עקב ההשפעה ההדדית, כך האומץ של הדובר שלנו בעת חיסול יריבו התפתח לכדי התלהבות עזת מצח. ייתכן שאת המצב ליוותה גם מעין עווית של השפה העליונה או משחק דו-משמעי בחפת, מה שגורם בצרפת לקריסת סדר הדברים. נכתב כי ברגע ששר הטקסים הלך לו נעמד מירבו והציע: 1) להכריז על עצמם כאספה לאומית ו-2) כחסינים. כיוון שבכך פרק עצמו כמו 'צנצנת ליידן' [קָלָל], הוא הפך שוב לניטראלי, ואז לפתע – לאחר שנסוג מעזות המצח – פינה שוב מקום לפחד מהשאטלה [Châtelet] ולזהירות.

יש כאן הרמוניה מוזרה בין התופעות של העולם הפיזי ומוסרי, שתתקיים, אם נגיע לכדי כך, גם בנסיבות המשניות. אולם אזנח כעת את ההשוואה שלי ואשוב לענייננו.

גם לה פונטיין במשלו 'החיות שחלו בְּדָבָר', כאשר נכפה על השועל להגן על עצמו בפני האריה בלי שיידע מהיכן יביא את המילים, מספק דוגמא מוזרה של השלמה הדרגתית של המחשבה מתוך פתיחה שנבעה ממצוקה. זהו משל מוכר. הַדָּבָר מכה בממלכת החיות, האריה מכנס את גדולי הממלכה, פותח ואומר להם כי כדי לפייס את השמיים יש להקריב קורבן. חוטאים רבים יש בעם, מותו של הגדול ביניהם אמור להציל את האחרים מפני סופם. לכן עליהם להתוודות בפניו על חטאיהם. הוא מצדו מודה בכך

שמתוך דחף הרעב הוא טרף כמה כבשים; גם כלבים, אם התקרבו אליו יותר מדי; כן, ברגעי אנינות מיוחדות קרה לו שזלל גם את הרועה. כך שאם איש אינו אשם בחולשות גדולות יותר, אזי הוא מוכן למות. "אדוני", אמר השועל, שרצה להסיט את הסערה מעצמו, "אתה נאצל יותר מדי. הקנאות המרוממת שלך מוליכה אותך רחוק מדי. לחנוק כבש, מה בכך? או כלב, חיות חסרות ערך אלה? וגם: *quant au berger*"⁴, הוא ממשיך, שכן זו נקודת השיא "On peut dir"⁵, אף על פי שהוא עדיין אינו יודע מה יאמר "*qu'il méritoit tout mal*"⁶; מקווה לטוב; "*etant*"⁷; קטע רע, אולם הוא מרוויח באמצעותו זמן: "*de ces gens la*"⁸, רק עתה הוא מוצא את הרעיון שיציל אותו מהמצוקה: "*qui sur les animaux se font un chimerique empire*"⁹. וכעת הוא מוכיח שהחמור צמא הדם (זולל כל העשבים) הוא הקורבן המתאים ביותר, ובעקבות זאת כולם מתנפלים על החמור וקורעים אותו לגזרים.

נאום מעין זה הוא חשיבה אמתית בקול. טורי הדימויים והכינויים שלהם מתקדמים זה לצד זה, ופעולות הנפש¹⁰ מתאימות לראשונים וגם לאחרונים. השפה היא, אם כן, אינה כובלת ומגבילה כמו בלמים בגלגלה של הרוח¹¹, אלא כמו גלגל שני הנוסע במקביל לה על אותו הסרן.

אולם זהו דבר שונה לחלוטין כאשר הרוח מסיימת את המחשבה לפני הדיבור. שכן אז מן ההכרח שעליה להתעכב על אופן הביטוי, והפעולה שאמורה לעורר ולהמריץ אותה הרחק קדימה, עושה דווקא את ההפך ומשחררת את מתח ההתרגשות שלה. לכן אם רעיון כלשהו מבוטא באופן מבולבל, אזי עדיין אין להסיק מכך שהוא גם נחשב באופן מבולבל; סביר

⁴ בנוגע לרועה

⁵ אפשר לומר

⁶ הוא ראוי לכל הרע

⁷ בהיותו

⁸ מאותם האנשים

⁹ הטוענים לשליטה על ממלכת החיות

¹⁰ Gemütsakte

¹¹ Geist

הרבה יותר להניח שמה שבוטא כעת באופן מבובל ביותר נחשב קודם לכן באופן ברור ביותר. לעתים קרובות רואים בחברה – שבה נערכת שיחה סוערת המפרה הדדית את הנפשות ברעיונות שונים – אנשים שבדרך כלל נחבאים אל הכלים כיוון שאינם חשים שהם שולטים בשפה, ניצתים לפתע בתנועה חדה, תופסים את השפה לעצמם ומביאים לעולם משהו בלתי מובן. וכאשר משכו אליהם את תשומת הלב של כל הנוכחים, נדמה שהם מסמנים באמצעות מחוות הגוף שלהם שהם עצמם אינם יודעים עוד באמת מה רצו להגיד. סביר להניח שאנשים אלה חשבו משהו קולע וברור מאוד. אבל שינוי הפעילות הפתאומי, המעבר של הרוח שלהם מחשיבה להבעה הכניע את כל ההתרגשות שלהם, הדרושה לצורך שמירה על המחשבה כמו גם לביטוייה החיצוני. לכן במקרים מעין אלה זה חיוני פי כמה שהשפה תהיה כלי קל לשימוש עבורנו, כדי להביע את מה שאנחנו בה בעת חושבים אולם איננו יכולים עדיין להוציא מתוכנו, כך שלפחות נוכל להביע זאת במהירות האפשרית מיד לאחר המחשבה. ובכלל, כל מי שמדבר בזריזות רבה יותר מיריבו, אולם בבהירות גדולה באותה מידה, יהיה לו יתרון, כיוון שכך הוא מביא לשדה חילות רבים יותר מהאחר.

עד כמה הכרחי עירור מסוים של הנפש, ולו אך כדי לייצר מחדש רעיונות שכבר עלו בנו בעבר, ניתן לראות לעתים כאשר בוחנים אנשים פתוחים ובעלי השכלה, ובלי כל הנחיה מראש מציבים בפניהם שאלות דוגמת: מהי מדינה? או: מהי בעלות? וכדומה. אילו נמצאו אנשים אלה בחברה שבה כבר מדברים זמן מה על המדינה או הבעלות, אז ייתכן כי היו מוצאים בקלות את ההגדרה באמצעות השוואה, ייחוד וסיכום המושגים. אולם במקרה זה, כאשר אין כל הכנה של הנפש, רואים אותם נתקעים, ורק בוחן חסר כושר הבנה יסיק מכך שהם אינם יודעים. שכן לא אנחנו יודעים, אלא זהו בראש ובראשונה מצב שלנו שיודע. רק נפשות רגילות לגמרי, אנשים שלמדו אתמול על פה מהי מדינה, ומחר כבר ישכחו זאת, יידעו לתת את התשובה מן המוכן. נדמה לי כי אין הזדמנות גרועה יותר להציג את הצד החיובי שלך כמו בבחינה ציבורית. בהתעלם מכך שזה דוחה, פוגע ברגש המעודן ומרגיז כל כך, הצורך המתמיד להציג את עצמנו בפני סוחר סוסים מדופלם שכזה שבדרך את הידיעות שלנו – לעתים אנחנו חמישה ולעתים שישה – כדי להחליט אם לקנות אותנו או לשחרר אותנו: הרי שזה כל כך

קשה לנגן על הנפש האנושית כדי לנסות ולדלות ממנה את ההברות שבבעלותה, שכן תחת ידיים לא מיומנות היא יוצאת מכיוון בקלות, שאפילו המבין הגדול ביותר בבני אדם, המומחה המוכשר ביותר באמנות "יילוד המחשבות", כפי שקאנט מכנה זאת, עלול לבצע פה כמה פעולות שגויות כיוון שהוא אינו מכיר את היולדת שלו. דרך אגב, מה שגורם לאנשים צעירים כאלה, שרבים מה חסרי ידע כלל, לקבל תעודה טובה במרבית המקרים, הוא המצב בו נפשות הבוחנים, כאשר הבחינה נערכת באופן ציבורי, מוטות כל כך מכדי שיוכלו לשפוט באופן חופשי. שכן לא רק שהם חשים לעתים קרובות עד כמה הליך זה אינו הולם – הרי אנו נתבייש לדרוש מאדם שירוקן את ארנקו בפנינו, אז על אחת כמה וכמה את נפשו – אלא ששכלם עובר במצב זה בדיקה מדוקדקת ומסוכנת, ולעתים קרובות עליהם להודות לאלוהיהם אם הם יכולים לצאת מהבחינה בעצמם מבלי להיות מושפלים ומובכים יותר מאותו צעיר שמגיע זה עתה מהאוניברסיטה ואותו הם בוחנים.

* מסתו של קלייסט *Ueber die allmähliche Verfertigung der Gedanken beim Reden*, נכתבה ב-1805 וראתה אור לראשונה ב-1878, כשבעה עשורים לאחר מותו של הסופר.

(מגרמנית: יפתח הלרמן-כרמל)